

ΑΘΗΝΑ ΜΠΙΝΙΟΥ

αλυσίδα γυναικών

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΧΑΡΙΣ ΚΑΤΑΚΗ

ΑΛΥΣΙΔΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

ΑΘΗΝΑ ΜΠΙΝΙΟΥ

Αλυσίδα γυναικών

Μυθιστόρημα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
Χάρις Κατάκη

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία
Πεζογραφία – 521

Αθηνά Μπίνιου, *Αλυσίδα γυναικών*

Πρόλογος: Χάρης Κατάκη

Υπεύθυνη έκδοσης: Ελένη Κεχαγιόγλου

Επιμέλεια-διόρθωση: Δέσποινα Ζηλφίδου

Σελιδοποίηση: Χριστίνα Κωνσταντινίδου

Copyright© Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)

και Αθηνά Μπίνιου, Αθήνα, 2020

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Μάρτιος 2022

ΚΕΤ Δ241 ΚΕΠ 70/22

ISBN 978-960-16-9259-3

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Τώρα το ξέρεις: τα βουνά δε μπορούνε
να μας χωρίσουν. Και φεύγοντας έρχεσαι.
Και φεύγοντας έρχομαι. Δεν υπάρχει άλλος χώρος
έξω απ' το χώρο μας. Κι ο άνεμος είναι
η αφή των χειριών μας.
Καθώς ταξιδεύουμε,
εσύ στο βορρά, εγώ προς το νότο,
κοιτώντας τον ήλιο, ο καθένας μας έχει
τον άλλο στο πλάι του.

Νικηφόρος Βρεττάκος,
«Και φεύγοντας έρχεσαι»,
Το βάθος του κόσμου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Είναι τιμή και χαρά να συστήνω ένα βιβλίο που ξεδιπλώνει πτυχές της διαχρονικής γυναικείας εμπειρίας: τις κατακτήσεις και τις υπερβάσεις, τις αλλεπάλληλες μεταμορφώσεις της γυναικείας ταυτότητας. Σ' αυτό το αφήγημα απλώνεται ένας ανάγλυφος χάρτης που γεφυρώνει τις αρχετυπικές διαστάσεις της γυναικείας ύποστασης με τις πολιτισμικές ανακατατάξεις της σύγχρονης πραγματικότητας.

Πέρα όμως από το πλούσιο περιεχόμενό του, η ανάγνωση του βιβλίου έχει για μένα προσωπικά μεγάλη σημασία, λόγω της μακρόχρονης γνωριμίας μου με την Αθηνά και της διαχρονικής δημιουργικής αλληλεπίδρασής μας. Το να μοιραστώ με τους αναγνώστες του βιβλίου τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις εμπειρίες που μου γεννήθηκαν μου προξενεί ιδιαίτερη ικανοποίηση.

Η συγγραφέας μάς ξεναγεί στο εσωτερικό μιας πολυπρόσωπης ελληνικής οικογένειας που μεταναστεύει, αποκτά ρίζες σε δύο πατρίδες, ζυμώνει τις ιδιαιτερότητες δύο πολιτισμών και, εξελισσόμενη, ακολουθεί τα χνάρια των σύγχρονων μορφών συμβίωσης. Μέσα από εικόνες και λυρική γραφή, σε συνδυασμό με ρεαλισμό, ακολουθούμε διαδρομές της οικογενειακής ιστορίας. Οι μετακινήσεις και οι ανατροπές αποκτούν συνοχή στη ζωή

της πρωταγωνίστριας, που μας ταξιδεύει στο παρελθόν, μας περιγράφει το παρόν και προδιαγράφει το μέλλον.

Διαβάζοντας το βιβλίο, σε κάθε σελίδα του έβρισκα εικόνες, σύμβολα και αφηγήσεις που με συνέδεαν με τη δική μου θεωρητική, θεραπευτική και συγγραφική γνώση και εμπειρία. Έτσι, δεν είναι περίεργο που, όταν κάθισα να συντάξω αυτό το κείμενο, μου ήρθε στον νου μια ανάρτηση στον γνωστό ιστότοπο *Psychology Now*, στην οποία η Αθηνά κι εγώ μεταφέραμε έναν διάλογο που έγινε μεταξύ μας τον Δεκαπενταύγουστο του 2017 στην ολόδροση αγκαλιά του Παρνασσού. Σε μια ερώτησή μου για τα παραμύθια που έχει γράψει για «μεγάλα παιδιά», μου απάντησε: «Έχει ανάγκη ο άνθρωπος ν' ακούει και να λέει ιστορίες και παραμύθια, γιατί είναι στη φύση του να αναζητά από νωρίς τρόπους ύπαρξης».

Το αληθινό ταξιδιωτικό παραμύθι αυτού του βιβλίου μάς συνδέει με την ανάγκη να έρθουμε σε επαφή με τον εσωτερικό μας κόσμο και με την οικογένεια – το φυτώριο των ανθρώπινων σχέσεων. Με αυτή την έννοια, οι αφηγήσεις της Αθηνάς λειτουργούν στον αναγνώστη θεραπευτικά, όπως οι ιστορίες με έντονο συγκινησιακό φορτίο, τις οποίες ακούω καθημερινά λόγω της μακρόχρονης θητείας μου ως θεραπεύτριας. Ίσως δεν είναι τυχαίο, σκέφτηκα, ότι στον κλάδο της ψυχοθεραπείας η αφηγηματική προσέγγιση είναι σήμερα μία από τις τελευταίες εξελίξεις.

Σ' ευχαριστούμε, Αθηνά, που μας χάρισες μια τόσο όμορφη, δροσερή, αναγνωστική εμπειρία. Χρειαζόμαστε

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

την καθαρή ματιά σου, την πίστη σου στην ανθρωπιά, στην αγάπη, στην οικογένεια και σε όλα τα θετικά στοιχεία της ανθρώπινης φύσης. Τα έχουμε ανάγκη στη σημερινή εποχή, διότι πλημμυρίζομαστε από ό,τι πιο απάνθρωπο εκδηλώνεται στην ανθρώπινη υπόσταση.

Χάρις Κατάκη

ΜΠΑΙΝΩ στο αεροπλάνο, με τα τρία παιδιά μου, κρατώντας δύο διαβατήρια, ένα πράσινο κι ένα μπλε, περνώ τον έλεγχο του αεροδρομίου Βιρακόποσ και νιώθω ένοχη. Έχε γεια, Σάο Πάολο, πρέπει να φύγω – μα κοινοστέκομαι κι ορκίζομαι να ξαναγυρίσω. Η πόρτα του τετρακινητήριου Constellation της Alitalia κλείνει πίσω μου ερμητικά και η καρδιά μου βροντάει. Ένα εικοσιτετράωρο θα διαρκέσει ο επαναπατρισμός. Το ταξίδι του ξενιτεμού με βαπόρι είχε κρατήσει έναν μήνα. Αναρωτιέμαι αν η επιστροφή είναι χρέος του πηγεμού.

Η αεροσυνοδός φροντίζει τα παιδιά. Με το μέτωπο κολλημένο στο τζάμι παρατηρώ τη γη ν' απομακρύνεται. Χαίρε, απέραντη Βραζιλία μου, νύφη του Ατλαντικού, δε σε χόρτασα. Απότομα ξεκολλούν οι ρόδες από τη γη και νιώθω πως ξεριζώνομαι: χέρια, γόνατα, αυχέννας, στομάχι, ο ίδιος πόνος που είχα βιώσει όταν έφευγα από τον Πειραιά, κορίτσι ακόμα. Την ξέρω καλά αυτή την αίσθηση. Την αφήνω να με συνεπάρει, να ζήσω σωματικά τον αποχωρισμό. Από παιδί τραβάω τον ίδιο καημό και δεν τον έχω ξεπεράσει. Μήπως βαθιά μέσα μου χαίρομαι να ξεκόβω απ' ό,τι με δένει και ν' αλλάζω;

Ο ήλιος με θαμπώνει, κλείνω τα μάτια και μου έρχονται στον νου τα αίτια της μετανάστευσης: τα πάθη

των γονιών μου. Ποια ήταν η πορεία τους στα βουνά και στις θάλασσες που διέσχισαν, τι ράγισε τις καρδιές τους, ποιες αγωνίες τούς παίδεψαν. Ότι δεν είπαν σε κανέναν, όσα δεν έμαθε κανείς, εγώ τα έζησα όλα από κοντά. Χάνομαι στην ονειροπόληση. Στριμώχνεται η ψυχή μου. Οι πληγές που άνοιξαν τότε έκλεισαν μόνο εξωτερικά. Θέλω να ξεστρατίσω από την αχλύ των παιδικών μου χρόνων, απ' όσα έλεγαν τότε οι δικοί μου. Όχι. Άσε με. Φύγε! Διώχνω το παιδί που ήμουν κάποτε, μα εκείνο επιμένει πεισματικά να μου δείχνει το κλειδί του σπιτιού μας στα χέρια του, σαν να 'ναι τώρα.

Έχει λιακάδα στο δωμάτιο. Η μαμά με ντύνει με το γαλάζιο πλεχτό μου φουστανάκι, εκείνο με τα τρία μπλε λουλούδια στη μέση, που με τσιμπάνε στην κοιλιά, αλλά δεν γκρινιάζω, γιατί τη βλέπω νευριασμένη. Λέει πως θα πάμε βόλτα, θα μου πάρει σουσαμένιο κουλούρι και θα δω τον μπαμπά, επειδή δεν ερχόταν καθόλου στο σπίτι, δούλευε μακριά, κι έπρεπε να του πάμε εκεί το κουστούμι του. Κοιτάζομαι στον καθρέφτη της ντουλάπας. Είναι ωραίος ο φιόγκος μου. Αλλά η μαμά δεν είναι όμορφη, δεν έχει βάλει κραγιόν και κολόνια. Παίρνουμε το λεωφορείο, φτάνουμε σ' ένα άγνωστο μέρος, κι από κει με τα πόδια. Στην ανηφόρα, ο ιδρώτας τρέχει από το πρόσωπό μου μέχρι τον λαιμό. Το χέρι μου γλιστρά μες στο δικό της. Τι παλιοβόλτα είναι αυτή; Πού είναι ο κουλουρτζής; Ο Λευκός Πύργος; Η παραλία; Πού μας περιμένει ο μπαμπάς; Εκείνη με τραβά

ν' ακολουθήσω. Μια γριά με δείχνει και μαλώνει τη μαμά: «Γιατί το 'φερες, χριστιανή, το μικρό στις φυλακές;». Α, δεν είμαι μικρό, θα πάω στην πρώτη δημοτικού· μαζεύω τα φρύδια. Τι είπε; Φύλακες; «Τι φυλάνε, μαμά;» Σφίγγει το χέρι μου, με πονάει, με σέρνει μέσ' από διαδρόμους και σκοτάδια, στυλώνω τα πόδια. «Προχωράτε!» Η μαμά τινάζεται, σπρώχνει τους μπροστινούς μέχρι να φτάσουμε σ' ένα μέρος που βρομάει. Λίγο πιο κει, ένας γέρος, όρθιος σε μια γωνιά, σκύβει και λέει να μη φοβάμαι, να πάω κοντά του. Η φωνή του, γνωστή. Σταματώ να χτυπιέμαι. Ποιος είναι; Κοιτώ κρυφά. Ο μπαμπάς; Πού πήγαν τα μαλλιά του; Γιατί φοράει κουρέλια; Τραβώ το φουστάνι της μαμάς, να φύγουμε. «Δεν έπρεπε να φέρεις το παιδί, Φανή» άκουσα πάλι τη φωνή. «Ήθελε να σε δει, Παύλο μου...» Όχι! Ψέματα! Δεν ήθελα να δω αυτό τον γέρο. Πάλι με τραβολογά. «Φεύγουμε, χρυσό μου, σώπα, πάμε να βρούμε έναν κουλουρτζή. Σώπα...»

Χωμένη κάτω από το τραπέζι στην κουζίνα μας, αγκαλιά με τον Ραμσή, κρατώ σφιχτά το κλειδί της εξώπορτας και προσπαθώ να καταλάβω όλο αυτό που έζησα. Ακούω τη μαμά να κλαίει, να λέει πως πήραμε δρόμο άρον άρον, κάτι ψιθυρίζει στη θεία Βίτα κι εκείνη αγριεύει: «Ωστε έτσι σου είπε το κάθαρμα; Όποτε θες να βλέπεις τον άντρα σου, να περνάς πρώτα από το γραφείο του, να τα λέτε, κι ύστερα να του δίνεις καθαρά ρούχα και σπιτικό φαγάκι; Το παλιοτόμαρο!». Χτυπάει δυνατά το χέρι της στο τραπέζι, ακριβώς από πάνω μου. Σφίγγω τον γάτο μου, τον φιλώ στο κεφάλι.

λι και με γρατζουνάει στο πρόσωπο, με ματώνει, κλαίω για την κακία του, εγώ μόνο να τον φιλήσω ήθελα...

* * *

4 Αυγούστου 1944. Ανατολή ηλίου· η κορυφή του Χορτιάτη έλαμψε κι ο Λευκός Πύργος καθρεφτίστηκε στη θάλασσα. Ένα νεαρό ζευγάρι επέστρεφε με γκαζοζέν από το μαιευτήριο στο σπίτι του. Ο άντρας κρατούσε στον κόρφο του ένα βρέφος. Μόλις έφτασαν, δεν πρόλαβαν να μπουν μέσα, να βάλουν το μωρό στην κούνια, και τους συντάραξαν οι σειρήνες του πολέμου. Έτρεξαν να χωθούν στο κοντινότερο καταφύγιο, ένα βαθύ σκάμμα με σιδερένιο φρεάτιο για αερισμό. Μέσα στο πανδαιμόνιο και στην μπόχα απόπατου, το βρέφος λούφαζε στην αγκαλιά τους. Έτυχε –μου έλεγαν χρόνια αργότερα– την πρώτη μέρα της ζωής μου, να με υποδεχτεί ο τελευταίος βομβαρδισμός των χιτλερικών, που υπήρξε ανελήθτος, ιδίως για τη γειτονιά μας, πολύ κοντά στο Γ' Σώμα Στρατού.

Ο πόλεμος τελείωσε. Οι κατακτητές είχαν πάει στον αγύριστο, τις ιστορίες με τα καταφύγια και την Κατοχή είχα βαρεθεί να τις ακούω. Ο Εμφύλιος είχε σιγάσει, αλλά το σπιτικό μας συνέχισε να απειλείται από την τρομοκρατία που ασκούσε το καθεστώς στον πατέρα, με συνέπεια την ανέχεια στο οικογενειακό τραπέζι. Ο μικρός αδερφός που εν τω μεταξύ είχα αποκτήσει αγαπούσε το φωμί. Μοσχοβολούσε ο φούρνος της γειτονιάς, μα εκείνος δεν είχε ούτε δεκάρα στη χούφτα του. «Πο-

πό, κάτι ψωμάρες» έλεγε, μύριζε βαθιά κι έφευγε με το όνειρο μιας παχιάς φέτας. Στύλωνε τα πόδια με πείσμα και απορούσε γιατί κάποια παιδιά είχαν γιαγιάδες και παππούδες που τους έδιναν ψωμί με ζάχαρη, και μάλιστα τους έπαιρναν και παπούτσια. Οι δικοί μας πώς πέθαναν πια τόσο νέοι; Φώναζε «παπού, γιαγιά» εκείνους των φίλων του.

Εμείς είχαμε πατέρα αριστερό. Συμμετείχε στην Αντίσταση και μετά μπήκε στο Κόμμα. Η μητέρα, όχι αυτή πάλευε για τον επιούσιο και γινόταν έξαλλη με την ανάμειξή του στα πολιτικά. Με τις συγκρούσεις τους γαλουχήθηκα, διχάστηκα, πάλεψα να ενώσω τη μακεδονική με τη μανιάτικη ρίζα μου. Προσευχόμουν να μη στερούμαστε.

Την ευτυχία έφαχνα και την έβρισκα στον χωματόδρομο, στην κούνια της μουριάς στον κήπο μας, στη θάλασσα δυο δρόμους παρακάτω, και στον Ραμσή τον γάτο μου. Αργότερα είδα πως ευτυχία ήταν να ζω ολόψυχα τη Μεγάλη Εβδομάδα, όταν παρακολουθούσαμε τα Πάθη, τη Σταύρωση, το στόλισμα του Επιταφίου. Βήμα βήμα και χέρι χέρι οι φίλες στερεώναμε μενεξέδες, βούρκωναν τα μάτια μας ψάλλοντας και χαιρόμασταν ολόψυχα το «Χριστός Ανέστη».

Θλίψη και ερωτήματα με τυραννούσαν στο γυμνάσιο. Αγωνιζόμουν να σταθώ ισάξια ανάμεσα στις συμμαθήτριες παίρνοντας άριστα, στολίζοντας λευκώματα και φυτολόγια. «Νωρίς σοβάρεψε» έλεγαν οι θείες μου.

Μια χρονιάρα μέρα, ανήμερα των Φώτων, ο πατέρας με κάθισε απέναντί του, αλλά κοίταζε από δω κι από

κει ανυπόμονα και κρατήθηκα να μη γελάσω, επειδή πρώτη φορά τον άκουγα να τραυλίζει: «Δε... δεν ξέρω πώς να σ' το εξηγήσω..., παιδί μου. Αλλά να..., χ.. χρειάζεται...». Αναστέναξε βαθιά. «Δηλαδή, π... πρέπει...» Πήρε φόρα. «Πρέπει να φύγουμε από τη Θεσσαλονίκη. Δεν αντέχεται πια η ζωή μας εδώ, συνέχεια αδέκαρος είμαι κι ας δουλεύω σκυλίσια. Άδικος κόπος, δε βγάζω άκρη, κι αυτό επειδή υποστήριξα μία ιδεολογία αντίθετη απ' αυτήν που κυβερνάει τη χώρα, κι έτσι έχασα τη δουλειά μου, τα ξέρεις. Δεν είναι ανάγκη να σου ξαναπώ ότι είμαι ακίνδυνος για όλους, κακό δεν έχω κάνει σε κανέναν, πίστεψέ με». Μιλούσε χωρίς να παίρνει ανάσα. Σηκώθηκε, σταύρωσε τα χέρια στο στήθος του. «Είσαι μεγάλη πια, βλέπεις τα ζόρια μας, δεν μπορώ άλλο να εξευτελιζομαι. Στη Βραζιλία θα ξαναρχίσω τη ζωή μας από την αρχή, κι ας είναι πάλι ανηφοριά. Είναι η πέμπτη μεγαλύτερη χώρα του κόσμου».

Τα λόγια του έγιναν φλόγες και μ' άρπαξαν. Πέρασαν λίγα λεπτά χωρίς να μιλήσει. Άναψε τσιγάρο, κι εγώ έριχνα ματιές στα δαχτυλίδια του καπνού. «Ποιος μας διώχνει» τον ρώτησα. «Η αστυνομία;» Τα μάτια του πετάρισαν, έπιασε με τις χούφτες το κέρινο πρόσωπό του και με κοίταξε μ' ένα βλέμμα –ποτέ μου δε θα το ξεχάσω– φορτωμένο μ' όλη την απελπισία του κόσμου: «Η ανάγκη μάς διώχνει. Η κακή μοίρα της πατρίδας μας θέλει να ψάξουμε αλλού σπίτι. Προσπάθησα κάτι καλό για όλους. Συντρίφτηκαν τα σχέδιά μου, απογοητεύτηκα, βρέθηκα άνεργος, βαριά κατηγορούμενος, και περνάμε δοκιμασίες».

Πήγε να βράσει τσάι του βουνού. Σηκώθηκα να δω από το παράθυρο το πεύκο και τον ουρανό· μάλλον θα χιονίσει. Το σπίτι μας ήταν παγωμένο, φορούσαμε παλτά και διπλές κάλτσες. Ανάψαμε σόμπα μόνο τα Χριστούγεννα και την Πρωτοχρονιά, είχαμε φυλάξει μισό τσουβάλι κοκ για ώρα ανάγκης. Ξαφνικά πήρε το μάτι μου έναν κοκκινολαίμη που πάνω του έπεφταν αραιές νιφάδες χιονιού· μία κόλλησε στο τζάμι κι έμοιαζε δαντελίτσα, σαν αυτές που έφτιαχνε η μαμά στο βελονάκι. Τα πουλάκια πώς αντέχουν τόσο κρύο; Εγώ έτρεμα ολόκληρη. Είχα κουραστεί να τρέμω. Πράγματι, έβλεπα τις δυσκολίες. Ο πατέρας έπαιρνε τους δρόμους το πρωί και γύριζε το βράδυ σημαδεμένος από τη λύπη. Η μαμά δεν είχε χρήματα να πληρώσει τον μπακάλη, κι όποτε τη ρωτούσα γιατί, φώναζε πως ζούσε έναν εφιάλτη. Ο Πέτρος ήθελε να παίξει στον δρόμο, μα πώς να βγει έξω με τα τερλίκια; Του έλεγα στ' αυτί να μην κλαίει, γιατί θα του αγόραζα με τα λεφτά μου τα πιο ωραία μποτάκια. Του έδειχνα μια χούφτα τρύπιες δεκάρες και σώπαινε αμέσως. Για τον κομμουνισμό είχα σχηματίσει την εντύπωση ότι είναι απαγορευμένος για κάποιο σοβαρό λόγο. Σκεφτόμουν πως κάτι πολύ κακό πρέπει να έκανε ο μπαμπάς, αλλά τι; Όλοι έλεγαν πόσο καλός άνθρωπος ήταν. Τι κάνουν οι κομμουνιστές; Γιατί σωπαίνει; Γιατί δε μου εξηγεί;

Είχα μαζέψει οργή μέχρι να 'ρθει με δυο ποτήρια τσάι, αλλά πού κουράγιο να ρωτήσω τι εννοούσε η μπακάλισσα λέγοντας μπροστά σε όλους ότι χαντακώθηκε ο πατέρας μου επειδή ήταν ξεροκέφαλος και δεν υπέ-

γραψε το κωλόχαρτο. Τι έπρεπε να κάνεις, πατέρα; Εσύ φταις για όλα; Κατάπινα τις ερωτήσεις και τον θυμό μαζί με το τσάι. Τι εξήγηση θα έδινα στις συμμαθήτριες γι' αυτή τη δύσκολη κατάσταση;

Τότε φυλλιάστηκα τον λόγο που μελετούσε μαζί μου δυο μήνες την *Ιφιγένεια εν Αυλίδι*. Νόμιζα ότι με ζόριζε να εξασκηθώ στ' αρχαία. Κρατήθηκα μην πω ότι δε με ένοιαζε καθόλου η θυσία της σπουδαίας Ιφιγένειας για την πατρίδα και τον πατέρα της. Αν είχα γιαγιά ή παππού, μαζί τους θα έμενα. Σκληροί που είναι οι Μανιάτες. Έχει δίκιο η μαμά. Θα τα κουβέντιαζα μαζί της. Ήθελα να διαμαρτυρηθώ στον πατέρα, μα φώλιασε μέσα μου η λύπη σαν διαπίστωση πόσο δυσκολευόταν ν' ανακοινώσει τη θυσία της μετανάστευσης, και η φωνή μου βγήκε από την καρδιά: «Καλά, μπαμπά μου, αφού έτσι πρέπει. Κατάλαβα. Πρέπει να φύγουμε». Κι αυθόρμητα σηκώθηκα στις μύτες των ποδιών να τον φιλήσω στο μάγουλο. «Αρνί μου εσύ...» – μ' αγκάλιασε. Για φαντάσου! Αρνί, αλλά στο ζώδιο Λέων; Έσκυφα να ξεφύγω από το σώμα του. Έτριβα τα γόνατά μου να μαλακώσω κάτι σουβλιές. Ένωθα μικρή κι ανήμπορη σαν τον Πέτρο και λυπόμουν και τους δυο μας. Θα τους ακολουθούσαμε χωρίς να ξέρουμε ούτε τον τόπο ούτε τη γλώσσα. Κατά πού έπεφτε η Βραζιλία; Τι γλώσσα μιλούσαν εκεί; «Πορτογαλικά, ευτυχώς» είπε η θεία Λένα, που πλήρωνε για μένα τρία χρόνια να μάθω γαλλικά στο Γαλλικό Λύκειο στη γειτονιά μας.

* * *

Κοιτάζω τα παιδιά μου. Κοιμούνται το ένα δίπλα στ' άλλο, καλοντυμένα, καλοταϊσμένα, χωρίς να τους λείπει τίποτα. Δεν μπορώ να μην τα συγκρίνω με μένα και τον αδερφό μου, όταν φεύγαμε από Θεσσαλονίκη... «Θα πάμε ν' ανταμώσουμε τον πατέρα μας» λέγαμε στους συμμαθητές μας. «Στον άντρα μου πάω» καλημέριζε τη γειτονιά η μαμά. Τον είχε αποθυμήσει.

Ο έρωτάς τους πέρασε από χίλια μύρια βάσανα. Είχαν γνωριστεί τον Ιούνιο του 1940. Ένας ομορφάντρας, ο Παύλος Αποστολέας, είχε βγει για κυνήγι στην παραλία της Θεσσαλονίκης. Από την αντίθετη πλευρά ερχόταν η ωραία Φανή, που σκόνταψε, παραπάτησε και πιάστηκε σαν την πέρδικα στην παγίδα του. «Συγγνώμη» είπε εκείνη, «παρακαλώ» εκείνος, συστήθηκαν, πως κάπου είχαν ιδωθεί νόμιζαν, και συνέχισαν τον περίπατο μαζί δίπλα στη θάλασσα. Ήταν Μανιάτης, νομικός, έμενε στη Μητροπόλεως και εργαζόταν στο Υπουργείο Οικονομικών. Πριν δυο ώρες είχαν γνωριστεί και, όταν κίνησαν να φύγουν προς αντίθετες κατευθύνσεις, έστρεψαν το κεφάλι πίσω για μια ματιά κι ένα χαμόγελο προσδοκίας. Ξανάσμιξαν και όρισαν ραντεβού για την επόμενη μέρα, την ίδια ώρα, στο ίδιο μέρος.

Στο δεύτερο ραντεβού η Φανή ριγούσε στα φευγαλέα αγγίγματα, ρουφούσε τη μυρωδιά του τσιγάρου του σαν να ήθελε να ποτιστεί με την οικειότητα του κορμιού του. Τι άλλο μπορεί να ήταν αυτή η ταραχή παρά ο έρωτας που ήρθε από τη Μάνη να της δώσει τη γνωριμία του; Θα στέριωνε; Η ψυχή της προανήγγελλε τον άντρα της ζωής της. Την αναστάτωνε η ματιά του, το

πλησίασμα. Φανταζόταν να ξαπλώνει στο πλευρό του. Αν την έπαιρνε αγκαλιά, δε θα είχε τη δύναμη ούτε ένα «όχι» να του πει, έστω για τα προσχήματα. Ο Παύλος αισθανόταν την ίδια συγκίνηση και δεν άργησε να την καλέσει σπίτι του. «Δεν έχω ξαναπάει με άντρα» μουρμούρισε εκείνη. Είχε νυχτώσει πια όταν προσφέρθηκε να τη συνοδέψει στον δρόμο μέχρι τη γειτονιά της.

Από τότε οι συναντήσεις έγιναν τακτικές, μέχρι που οι δυο τους έφτασαν να γίνουν μία ανάσα, δύο καρδιές. Οι συζητήσεις έρεαν εύκολα. Ο Παύλος σεβάστηκε την αδιαφορία της για την πολιτική. Δεν εκδήλωσε τις δικές του επιλογές, όχι για να τις κρύψει, αλλά γιατί δεν ήθελε να την αλλάξει σε τίποτα. Τη Φανή την αγάπησε γι' αυτό που ήταν. Εφόσον και η μητέρα του καταδίκαζε τα πολιτικά του πιστεύω, ποιος ο λόγος να μπλέξει την αγάπη του στα κομματικά; Αρκετά επιβαρυνμένη την άκουγε, με τρεις αδερφές μικρότερες, και από χρόνια ορφανές. Ήταν ολοφάνερο ότι την ενδιέφεραν όχι οι κοινωνικοί αγώνες και το προλεταριάτο, αλλά οι χριστιανικές αρχές, η μαγειρική, το καθαρό σπίτι και η εγκυκλοπαίδεια που είχε κληρονομήσει από τον πατέρα της και την ήξερε σχεδόν απέξω. Το κέντημα και η ζωγραφική ήταν εκφράσεις του ψυχικού της κόσμου, απ' όπου έβγαζε και κάνα φράγκο.

Εκείνος διένυε την εποχή που χρειαζόταν σταθερό σημείο αναφοράς στη ζωή του. Να νοικοκυρευτεί ήθελε, κοντά σ' ένα ταίρι αφοσιωμένο. Δεν ήταν συμφεροντολόγος να θέλει δούλα του μια γυναίκα. Αγαπούσε την οικογενειακή εστία, κι είχε σκοπό να προσφέρει οικο-

νομική και ηθική στήριξη. Δεν μπορεί ο άντρας να είναι καλός χωρίς παράδες και προστασία, τα ήξερε αυτά από το μανιάτικο σόι του. Μια μέρα τής φίλησε το χέρι και τη ρώτησε αν θα τον περιμένει. Τα μάτια της έλαμψαν. Ίσως να τον περίμενε από καιρό, απάντησε, αλλά σίγουρα από τότε που γεύτηκε τον έρωτά του. Την κοίταζε γοητευμένος. «Φανή μου, ο πόλεμος, όπου να 'ναι, μεταφέρεται από την Ευρώπη εδώ σ' εμάς». Την έσφιγγε πάνω του, λέγοντάς της πως έχει εντολή να βρίσκεται σε ετοιμότητα, στη θέση του στο πυροβολικό. Θα τον ειδοποιούσαν. Αν ήξερε πως θα τον περίμενε εκείνη, θα επιζούσε και θα έχτιζαν τη δικιά τους φωλιά. Φαινόταν στο καθαρό του βλέμμα η αλήθεια. «Θα σε περιμένω και θα γυρίσεις. Σου ορκίζομαι πως εσύ θα είσαι για πάντα ο άντρας μου». Τον γέμισε φιλιά.

Μετά τους τρεις καυτούς μήνες του έρωτα ακολούθησε ένα παγερό φθινόπωρο. Ο βαρδάρης ξεφύλλιζε τα δέντρα και σάρωνε ό,τι έβρισκε στους δρόμους. Προμηνούσε τον βαρύ χειμώνα που θ' ακολουθούσε. Το κακό έφτανε από όλες τις μεριές. Το διάγγελμα του βασιλιά Γεωργίου Β' προς τον ελληνικό λαό υποδήλωνε δυσπιστία και τρόμο για τη μεγάλη περιπέτεια της χώρας. Τα γεγονότα εκείνης της εποχής ρήμαξαν τη ζωή των ανθρώπων και καθόρισαν την πορεία των αγέννητων.

Ο Παύλος, ντυμένος στο χακί, την περίμενε στην Αριστοτέλους. Έτρεξε και την άρπαξε ξαναμμένος. Έμεινε βουβή η Φανή, κολλημένη στο κορμί του, στη μυρωδιά του λαιμού του. Τα βλέφαρα έκλεισαν για ένα φιλήλα-

τρείας κι αποχωρισμού, από εκείνα που δεν ξεχνιούνται. Μες στο σφιχταγκάλιασμα, ο φόβος μη χαθούν τους ένωσε πιο δυνατά απ' όλες τις επισημότητες του γάμου. Έβγαλε η Φανή έναν φάκελο από την τσέπη της και τον έβαλε στη δική του. Ήταν το πρώτο της γράμμα μαζί με μια μικρή, παλιά εικόνα της Παναγιάς, φτιαγμένη από μπρούντζο και σμάλτο. Του ζήτησε να της τη φέρει πίσω.

Λίγο πριν από το Πάσχα του 1941 έλαβε χώρα η παράδοση του οχυρού Ρούπελ στα σύνορα με τη Βουλγαρία μετά την ηρωική του αντίσταση και τις τεράστιες γερμανικές απώλειες: οι Γερμανοί είχαν μπει ήδη στη Θεσσαλονίκη, λίγο αργότερα υπογράφηκε και η συνθηκολόγηση. Ήταν Μεγάλη Παρασκευή όταν βγήκε πρωί ο Επιτάφιος, με βουβές τις καμπάνες – ούτε στην Ανάσταση θα χτυπούσαν. Η Φανή και οι αδερφές της επιζούσαν χάρη στο συσσίτιο και τα τρόφιμα που έφερνε αραιά και πού η γιαγιά Κορτέσσα από την Κατερίνη. Τα βράδια κουκουλώνονταν με τις βελέντζες της μάνας τους, αγκαλιασμένες δυο δυο, να μοιράζονται την παγωνιά και τον φόβο, ακούγοντας την περίπολο της Βέρμαχτ. Τη μέρα πάλευαν τον λαχανόκηπο, ξενοδούλευαν, βοηθούσαν τους γέροντες στη γειτονιά, έκαναν βάρδιες στο Παπάφειο.

Κατέρρευσε το μέτωπο, οι στρατιώτες παρέδωσαν τα όπλα, τράβηξαν με τα πόδια για τα μέρη τους, για ό,τι απόμεινε από τις δουλειές και τα σπίτια τους. Η Φανή ζούσε τη δική της αγωνία περιμένοντας τον Παύλο. Κοίταζε παρακλητικά τις αδερφές της: «Να μου παρασταθείτε, κορίτσια. Να τον πάρουμε εδώ, ν' ανέβουμε μαζί του τον ανήφορο που μας βρήκε». Αυτό

ήθελαν κι εκείνες. Να δουλέψουν, ν' αντέξουν τη σκλαβιά, με πίστη στη ζωή και ενάντια στον θάνατο που τις κύκλωσε.

Με τις αρβύλες ξεπατωμένες, τα πόδια πληγιασμένα και τη χλαίνη κουρελού, ο νικημένος πολεμιστής έφτασε με την ψυχή στο στόμα και χτύπησε την εξώπορτα του σπιτιού της. Στάθηκε τυχερός, εξαισίες γυναίκες τον στήριξαν να συνέλθει. Η Φανή πέταξε τα κουρέλια από πάνω του κι ετοίμασε την τσίγκινη σκάφη της μπουγάδας με ζεστό νερό, να κάνει ένα μπάνιο της προκοπής, να ξυριστεί. Αργότερα του έβαλε βεντούζες στην πλάτη. Καθαρός και μακρουμάλλης, κάθισε να φάει και να τον γνωρίσουν οι αδερφές της. Τα κορίτσια άκουγαν να λέει ότι, αν κι έκανε πρόθυμα το χρέος του στην πατρίδα, δεν ήξερε τι εστί πόλεμος, και τον δικαιολογούσε μονάχα ως ιερή άμυνα υπέρ της ελευθερίας, που τόσο αίμα κόστισε στους αγωνιστές του 1821. Όρκος εδόθη, είπε, στην απελευθέρωση της Καλαμάτας από τον Πετρόμπεη: «*Ίνα αμύνω την πατρίδα και μόνος και μετά πάντων και ιερά τα πάτρια τιμήσω... Ίνα μη καταισχύνωμεν τα όπλα τα ιερά, ούτε εγκαταλείψωμεν την μάχην, όσο αν στοιχήσωμεν...*».

«Μ' αυτά είχα γαλουχηθεί από το σόι μου» συνέχισε ο Παύλος. «Είδα όμως ότι αυτός ο πόλεμος, με τέτοια φονικά όπλα εξ ουρανού, είναι ένας ομαδικός τάφος χιλιάδων σωμάτων πάνω στα κατσάβραχα, στους λασπότοπους και στα παγωμένα βουνά της Αλβανίας. Άνθρωποι και φύση είχαμε στοιχειώσει. Τότε, εκεί επιτόπου, ορκιστήκαμε να προστατέψουμε τα παιδιά μας

από μανιακούς μακελάρηδες. Όταν δεν πας στη μάχη για να επαναλάβεις όσα σου έμαθαν στον στρατό, όπως ήρθαν εδώ οι Ιταλοί, αλλά ορμάς για να προστατέψεις τον τόπο σου ή να πεθάνεις, είναι πολύ δύσκολο να ηττηθείς. Ο κάθε Έλληνας αμυνόμενος άξιζε για δέκα Ιταλούς. Υπερασπιζόμασταν τη γη μας και την εθνική μας αξιοπρέπεια. Οι εισβολείς τι υπερασπίζονταν; Πόσο θλιβεροί ήταν εκείνοι οι νέοι άνδρες που πολεμούσαν μόνο για τον πόλεμο. Ποιοι έφεραν τόση νεολαία σ' αυτό το τραγικό σημείο; Ποιος τους πήρε από τα σχολεία και τα χωράφια και τους κουβάλησε πάνοπλους στη γειτονική χώρα; Πώς τόλμησαν ο Μουσσολίνι και ο Χίτλερ να πουν στην Ιταλίδα, στη Γερμανίδα μάνα: “Νανούρισέ το εσύ, γυναίκα, το παιδί σου. Θρέψε το. Κάν' το εξήντα κιλά και δώσ' το μου. Θέλω να σφάξω τα παιδιά της Ελλάδας για να γίνουμε εμείς οι κυρίαρχοι στον τόπο τους. Είμαστε πολύ καλύτεροι απ' αυτούς...”. Είδα αιχμαλώτους όλο μεταμέλεια να ομολογούν ότι ο πόλεμος είναι έγκλημα αν επιτίθεσαι σε φιλήσυχο λαό. Αντίθετα, είναι ιερό καθήκον όταν υπερασπίζεσαι την πατρίδα».

Ποτέ δε μίσησε τίποτα και κανέναν όσο τον πόλεμο τον έκανε να νιώθει φονιάς. Ξεφόρτωνε ο Παύλος το δράμα που έζησε. Άκουγε την κραυγή των πληγωμένων για βοήθεια κι έπρεπε να εκτελεί διαταγές, να τρέχει μπροστά χωρίς σταματημό. Όταν είδε τσακάλια να τρώνε πτώματα ανθρώπων και παραδίπλα κοράκια να τσιμπολογάνε, παραλογίστηκε και άρχισε να τα πυροβολεί σαν τρελός. Μα τι φταίνε τα ζώα, αν ο άνθρωπος μετα-

μορφώθηκε σε κτήνος. Τα βράδια συλλογιζόταν την πατρογονική του γη. Τον Ταϋγετο, την Αρεόπολη, το Λιμένι, τον Κάβο Ματαπά, τα Λεύκτρα, τη Σελινίτσα, που αργότερα μετονομάστηκε σε Άγιος Νικόλαος – οι αρχαίες τσακόνικες ονομασίες, δωρικής προέλευσης, των Έξω Λακώνων καταργήθηκαν, δυστυχώς. Τα γυναικόπαιδα που ζούσαν εκεί περίμεναν από κάποιους σαν κι εκείνον να σωθεί ο τόπος. «Ω, τραχόσιοι, σηκωθείτε και ξανάρθετε σ' εμάς...» τραγουδούσαν οι φαντάροι στα χαρακώματα. Τα κορίτσια τον άκουγαν με θαυμασμό να λέει πως έπρεπε να τιμήσει τους προγόνους του. Σαράντα πέντε Μαυρομιχάληδες είχαν θυσιάσει τη ζωή τους, πολύ πριν αλλά και κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του Γένους. Χάρη σ' εκείνους τού δόθηκε η ευκαιρία να πολεμήσει για μια ελεύθερη πατρίδα. Με την αναίτια επίθεση των πάνοπλων Ιταλών και Γερμανών, με το έτσι θέλω θ' αρπάξω τη χώρα σας, σκοτείνιασε ο ελληνικός ήλιος και γίναμε σκλάβοι, ετοιμοθάνατοι ανά πάσα στιγμή, έλεγε...

«Εσύ με βοήθησες, Φανούλα, να κρατήσω ψηλά το ηθικό. Στη μέσα τσέπη, στο μέρος της καρδιάς, είχα τη μικρή μπρούντζινη εικόνα της Παναγίας, το δώρο σου. Πανοπλία ολόκληρη τη λογάριαζα και μ' έπαιρνε ο ύπνος με τη σκέψη πως κάποτε θα αποκτήσουμε έναν γιο...» – ο Παύλος έγειρε στο κρεβάτι κι αποκοιμήθηκε. Οι τρεις αδερφές έφυγαν ελαφροπατώντας. Η Φανή κούρνιασε πλάι του και σκεφτόταν πως άξιζε να χαριστεί στον άντρα αυτόν. Έκλεισε τα γδαρμένα χέρια του στα δικά της.

Αργά το βράδυ ξύπνησε πεινασμένος πάλι και, καθώς έτρωγε, είπε ότι ο Χίτλερ δεν ήταν υποκριτής· ήταν ο λυσσασμένος λύκος που έδειξε τα δόντια του από την αρχή, βροντοφωνάζοντας στα μεγάφωνα ότι μισούσε την ηθική και τη συνείδηση. Ο Παύλος κατηγορούσε τον Πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών και τον υπουργό Εξωτερικών της Αγγλίας, που αντάλλαζαν μαζί του θερμές χειραφίες για οικονομικά συμφέροντα και έδωσαν ευκαιρία στο φίδι του φασισμού να γίνει δράκος. «Γι' αυτό πιστεύω τους Ρώσους» κατέληξε. «Είναι πιο έντιμοι, είναι τυραννισμένος λαός, όπως εμείς. Η επανάστασή τους βοηθά την εργατιά, την πρόοδο της χώρας, το κομμουνιστικό καθεστώς είναι παρασάγγας ηθικότερο από το καπιταλιστικό. Σε λίγα χρόνια θα δείτε την απόλυτη δικαιοσύνη να λάμπει στη Σοβιετική Ένωση».

«Μη μας τρομάζεις, καλέ μου» ταραχτήκε η Φανή. «Σκύθες, Μογγόλοι, Τουρκομάνοι και ρώσικες αρκούδες είναι, φονιάδες των καταραμένων τσάρων. Άθλιοι που πεινούσαν και πάγωναν. Καμιά σχέση μ' εμάς. Δεν καταλαβαίνουμε την παγκόσμια πολιτική, αλλά μη μιλάς για κομμουνισμό. Είμαστε Ελληνίδες και τίποτα άλλο».

Ήξερε τι πίστευαν η Ευτέρπη, η Λένα και η Βίτα. «Ο μόνος Ρώσος που μας αρέσει είναι ο Τολστόι» πετάχτηκε η Λένα, η δασκάλα. Ο Παύλος καλλιεργούσε ελπίδες για μια δίκαιη μοιρασιά της πίτας του πλούτου, να χορταίνουν όλοι, να φύγουν από τη μέση οι εκμεταλλευτές και οι κλίκες τους. Να κάνει κουμάντο ο λαός – δημοκρατία. Ριγούσε η Φανή βλέποντάς τον τόσο ευπατρίδη και ιδεολόγο. Αν σκέφτεται έτσι για

όλο τον κόσμο, πόσο τίμιος θα ήταν στη δουλειά του, πόσο προστατευτικός για εκείνη και τις αδερφές της! Ο έρωτας αφήφησε τη γερμανοκρατία και παντρεύτηκαν σ' ένα ξωκλήσι ρομαντικό, στη Μονή Βλατάδων. Οι Μανιάτες δεν μπόρεσαν να παραβρεθούν, μόν' είπαν: «Δε γλίτωσε το Παυλάκι μας. Τον τύλιξε η Σαλονικιά».

Από τότε το σπίτι με τις τέσσερις ορφανές απόκτησε έναν γενναιόδωρο άντρα, καθώς ανέλαβε πάλι τη θέση του στο Υπουργείο Οικονομικών, στον άριστα οργανωμένο τομέα της επιθεώρησης εφορίας καπνών Μακεδονίας-Θράκης. Ο μόνος κλάδος που δεν υπολειποφόρουσε στην Κατοχή –αν και περιστοιχιζόταν από δωσίλογους– κατ' απαίτηση των Γερμανών, που ήθελαν όμως να χειρίζονται όλη την παραγωγή για το συμφέρον τους. Έπαιρνε κανονικά τον μισθό του ως νομικού συμβούλου και ειδικού στα καπνά, έκανε υπερωρίες για ποιοτικούς ελέγχους στις καπναποθήκες της Θεσσαλονίκης, πήγαινε στην Ξάνθη και στη Δράμα, καθώς ήταν μέλος του Ινστιτούτου Καπνού, με στόχο τη σύγχρονη καλλιέργεια και επεξεργασία, σίγουρος για ένα λαμπρό μέλλον στο υπουργείο μετά την Απελευθέρωση.

«Μες στην καλή χαρά είσαι, κούκλα μου. Βέβαια. Τι ανάγκη έχεις; Έδεσες τον γάιδαρό σου». Ο Παύλος γελούσε, η Φανή χωνόταν στην αγκαλιά του. Ένιωθε ασφαλής με τον χαρακτήρα του. Πως ήταν οξύθυμος και εγωιστής το αποδέχτηκε, μπροστά στα τόσα καλά που είχε. Της θύμιζε τον πατέρα της και ανεχόταν τα στραβά του. Η νιόπαντρη απολάμβανε την ευτυχία, που μεγάλωσε με την εγχυμοσύνη. Το ήθελαν το αγόρι και

οι δυο. Η Κατοχή κυλούσε βαριά και η εγκυμονούσα αναρωτιόταν γιατί μια τόσο ξένοιαστη εποχή όπως το καλοκαίρι να μυρίζει σε τέτοιο βαθμό μαπαρούτι. Το αντάρτικο είχε κορυφωθεί και ο Παύλος, σε χώρο ασφαλής και κρύφιο, άκουγε τις φωνές των ηρώων, τον ήχο των τουφεκιών και συμμετείχε ενεργά στο σωτήριο μήνυμα της Αντίστασης. Οι Γερμανοί έχαναν τον πόλεμο και έφευγαν, καταστρέφοντας όσο περισσότερα μέρη μπορούσαν. Η Φανή κυοφορούσε τον γκρα. Τα λένε «γκράδες» τ' αγόρια στη Μάνη, δηλαδή «τουφέκια», γιατί οι άντρες αντιπροσωπεύουν την προστασία του τόπου. Σαν γεννήθηκα, ο πατέρας μου συννέφιασε.

«Κορίτσι είναι; Τι συχαίρια να δώσω; Τέλος πάντων, καλώς ήρθε, να ζήσει, να σούρει κι άλλους, σερνικούς» – ψευτογέλασε κι έφυγε να στείλει τηλεγράφημα στο σόι του για το νέο μέλος της οικογένειας. Η Φανή μούτρωσε, ήθελε κι εκείνη αγόρι. Όμως, την άλλη κιόλας μέρα, μόλις ο Παύλος άρχισε να νιώθει τη χαρά της πατρότητας, θρήνησε τον αδερφό του, τον Γιάννη, αξιωματικό του Πεζικού. Έρθε τηλεγράφημα πως σε εξέγερση στους δρόμους της Αθήνας κάποιος τον πυροβόλησε και πέθανε πριν προλάβει κανείς να τον βοηθήσει. Τα δράματα του Εμφυλίου κορυφώνονταν.

Μέσ' από το πρίσμα εκείνης της εποχής οι γονείς μου έμοιαζαν με ναυαγούς που αρπάζονται ο ένας από τον άλλο για να σωθούν. Ήταν ειλικρινείς και έντιμοι άνθρωποι, ωστόσο δε γνώριζαν ότι οι μέσα τους κόσμοι ήταν ακόμα αόριστοι. Κάτι έπρεπε να κάνουν, πολλά είχαν να δώσουν, και οι ψυχές τους άνοιγαν στη διάθε-

ση των καιρών. Εκείνη ερμήνευσε ρομαντικά τις αριστερές επιλογές του. Δεν τις θεώρησε καθοριστικές για το μέλλον τους. Κανείς τους δεν μπορούσε να φανταστεί ότι αυτό θα ήταν το μέγα κακό που θα μετέτρεπε τον έρωτά τους σε βάρος ασήκωτο. Ταίριαζαν σε όλα, εκτός από την πεποίθηση ότι σκοπός της πολιτικής είναι η αναδημιουργία του κόσμου.

«Η διαρκής ανάπλαση που ονειρεύεσαι, Παύλο μου, η ιδανική δημοκρατία, στηρίζεται στο αίσθημα της ατομικής ευθύνης. Δεν υπάρχει σωτηρία αν δεν καλλιεργηθούν οι χαρακτήρες των ανθρώπων. Οι πολιτευτές χειρίζονται συμφέροντα και απάτες, ενώ εσύ δεν κάνεις γι' αυτά» του έλεγε.

«Τώρα, όμως, υπάρχει άλλου είδους ηθικός σκοπός, γίνονται μεγάλες ανατροπές, αναπλάθουμε προς το καλύτερο μια καινούρια Ελλάδα και χρειάζεται αγώνας για να στεριώσει η σοσιαλιστική δημοκρατία...» – και την κοίταξε με αγωνία ν' αντιλέγει:

«Το “δημοκρατία” εντάξει, το “σοσιαλιστική” τι το θες; Καλός ο πατριωτικός ενθουσιασμός, Παύλο μου, αλλά μη βαυκαλίζεσαι, πρέπει να μετρήσεις τις δυνάμεις σου ρεαλιστικά, αλλιώς θα φας τα μούτρα σου και θα διαλυθούμε».

Από τότε η αμοιβαία στοργή και αγάπη έγινε αμοιβαία τοποθέτηση σε αντίθετες θέσεις. Χωρίς να φταίνε οι δυο τους, συγκρούονταν τα πιστεύω τους. Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου και αφού είχε γεννηθεί εν τω μεταξύ ο γιος που τόσο λαχταρούσαν, ο Παύλος ετοιμαζόταν για την ανατροπή της ζωής του. Διαισθανόταν

η Φανή την εσωτερική σύγκρουση που τον βασάνιζε. Διεκδικούσε το δικαίωμά του να ριψοκινδυνέψει. Η προσήλωση στην ιδεολογία ήταν πάνω από τον έρωτα και την οικογένεια. Μιλούσαν μέσα του φωνές προγόνων, ανέβαιναν από τα χώματα της Μάνης, επίμονα τον οδηγούσαν στα κακοτράχαλα μονοπάτια της επανάστασης. Τώρα ήταν ευκαιρία να δράσει, υποστηρίζοντας τον αδερφό του τον Ηλία –πρωτοπόρο στην οργάνωση της Αριστεράς– στους αγώνες και στις θυσίες του. Μιλούσαν μέσα του φωνές απογόνων, η κραυγή της γυναίκας του· τα μουτράκια των παιδιών έδειχναν πως η εξασφάλιση απαιτούσε να παραμείνει σ' αυτά που έχει και να περιμένει τον χρόνο. «Έζησε καλά όποιος κρύφτηκε καλά» έλεγε η Φανή. Το γνώριζε κι εκείνος ότι ίσως κατέληγε στο κάτεργο. Πως οι κομμουνιστές δεν τρώνε γλυκό ψωμί, δεν πλαγιάζουν με τις γυναίκες τους, δε χαίρονται τα παιδιά τους. Μόνο δυο πόρτες έβλεπε μπροστά του. Σε ποια θα έμπαινε;

Μια μέρα ο Παύλος ξεχώρισε ένα βιβλίο και το έβαλε στα χέρια της Φανής. Ένα μανιφέστο ανθρωπισμού, «των Μαρξ και Ένγκελς» της είπε. Ήταν το είδος των βιβλίων που μόνο στη Γαλλία θα μπορούσαν να κυκλοφορήσουν, το είχε φέρει ο αδερφός του ο Ηλίας από τον καιρό των σπουδών του στο Παρίσι. Αναφέρεται στα χαρακτηριστικά του εξεγερμένου ανθρώπου πριν αναγκαστεί να φτάσει στον επαναστάτη, πριν δηλαδή θυσιαστεί ο άνθρωπος για την ιδέα. Ο εξεγερμένος είναι ο αγωνιζόμενος, ενώ ο επαναστάτης παρασύρεται από το δίκιο του και προτιμά να τα κάνει όλα ρημάδια προκειμένου να

διορθώσει το άδικο. Η πολιτική πρέπει να βασίζεται στην ηθική, όχι στο έγκλημα.

«Γαλλικά ξέρεις, διάβασέ το».

«Όχι! Δε θέλω. Προτιμώ να διαβάσω ξανά τον Παπατρέχα! Είδαμε και πάθαμε να ξεκουμπιστούν τα καθάσματα οι ναζιστές και τώρα θα σκοτωθούμε μεταξύ μας για τα πολιτικά; Ξέρω ότι ο μαρξισμός μιλά για την κοινωνική συνείδηση και την ταξική πάλη, αυτά τα σημεία τα δέχτηκα γιατί είναι η ουσία του “Αγαπάτε αλλήλους”. Όχι όμως την υποταγή στα σοβιέτ! Ως εκεί λοιπόν για μένα, ούτε βήμα παραπάνω. Δε βλέπεις ότι η αντίσταση, η αλληλεγγύη, ο πατριωτισμός έδωσαν τη θέση τους στον φανατισμό και στη διχόνοια; Άντρες που μαζί ξεκινήσατε και τώρα τρώγεστε; Ο κομμουνισμός δεν κάνει για μένα και τις αδερφές μου. Από την αρχή ήξερες τι πιστεύουμε. Δε θέλουμε την παραμικρή σχέση με καμία από τις δύο παρατάξεις. Έλληνες εναντίον Ελλήνων; Απαράδεκτο! Όλοι την ίδια θάλασσα αγαπάμε, γι’ αυτόν τον τόπο αξίζει να ζούμε, να νιώθουμε ελεύθεροι να κάνουμε το καθήκον μας. Μ’ αυτά που λες αρρωσταίνουμε. Είδαμε τι σημαίνει σκλαβιά. Σπαράξαμε όταν κατέβηκε η σημαία μας από τον Λευκό Πύργο κι ανέβηκε η σβάστικα. Θα χαρείς δηλαδή να κυματίζει το σφυροδρέπανο; Εγώ και οι αδερφές μου θα πάφουμε ν’ ανασαίνουμε τον Θερμαϊκό».

Εκείνος αγρίεψε πως δεν μπορεί να συμβιβαστεί με το απόλυτο θράσος, την ασυδοσία των νικητών, που συνεχίζουν τις εξορίες και τα πιστοποιητικά φρονημάτων, την απαίτησή τους για δήλωση μετανοίας, και επι-

πλέον την αποκήρυξη του αδερφού του, του Ηλία Αποστολέα. «Ποτέ δε θα υποκύψω!»

Ο Παύλος διάλεξε μια πορεία με πόνο για τον ίδιο, τους γονείς του και, ιδιαίτερα, για τη γυναίκα και τα παιδιά του, εφόσον η υπηρεσία ήδη του καθυστερούσε πέντε μισθούς.

Κρύος ιδρώτας έλουζε τη Φανή, διαισθανόταν τα χειρότερα. Έσφιγγε το πρόσωπό της στο βελούδινο κεφάλι του μωρού. «Δεν πρέπει να μου θυμώνεις, αγόρι μου» μουρμούριζε, «αλλά δεν μπορώ ν' αλλάξω τα μυαλά του πατέρα σου. Διάλεξε ήδη την ανατροπή της ζωής μας χωρίς κανένα συμφέρον, ελπίζοντας μόνο στο καλύτερο μέλλον της πατρίδας και στο δικό σου, παιδάκι μου. Δεν υπάρχουν πιο εγωιστές και επικίνδυνοι άνθρωποι από τους ιδεαλιστές. Την απόλυσή του την προκαλεί μόνος του, κι εσύ, αγοράκι μου, θα περάσεις επίσημα στην παρανομία». Η ψυχή της πλημμύριζε θυμό, καθώς δεν της έδινε κανένα δικαίωμα ν' αναμειχτεί στις αποφάσεις του, ενώ την αφορούσαν άμεσα. Άπειρες φορές ένιωσε αδικημένη, μα είχε ήδη παγιδευτεί στα δίχτυα του, σίγουρη πως δεν την αγαπά. Βύθιζε το πρόσωπό της στα κορμάκια των παιδιών, μήπως καθαρίσει η σκέψη της κατά πού να πάει, να τα σώσει από τον πατέρα τους. Τα άρπαζε να φύγει στη Μάνη, στην πεθερά της που τον κατέκρινε, μα άνοιγε το πορτοφόλι της και ούτε για εισιτήρια δεν είχε. Θα ζούσαν μαζί τα δύσκολα χρόνια, όπου τα παιδιά ήταν ο κοινός τους σκοπός, χρεωμένοι μεταξύ τους στα κατάστιχα της τιμής που ανοίγουν οι δεσμοί αίματος.